

## МАТЕРИНСТВО ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

*Представлено розуміння материнства як психологічного феномену. Виділено два основні напрями дослідження проблеми материнства в психології: материнство як забезпечення умов для розвитку дитини та материнство як частина особистісної сфери жінки. В рамках першого напрямку виділені культурно-історичні, біологічні, психологічні аспекти вивчення материнства. В рамках другого напрямку – розгляд материнства як стадії статевовікової ідентифікації. Узагальнено основний зміст наукових поглядів щодо існування материнського інстинкту. Звернено увагу на рольовий компонент прийняття жінкою свого материнства.*

**Ключові слова:** аспекти вивчення материнства; материнство як забезпечення умов розвитку дитини; материнство як психологічний феномен; материнство як частина особистісної сфери жінки; материнство; проблема вивчення материнства.

**Вступ.** В наш час материнство займає незначне місце в ієрархії цінностей жінки, поступово витісняючись іншими цінностями, такими як: професіоналізм, пошуки матеріального благополуччя, прагнення до гедонізму та індивідуалізації (Шнейдер Л., 2008, с. 456). Сучасні теоретичні та практичні дослідження що вивчають проблему материнства підкреслюють важливість материнської поведінки для розвитку здорової та гармонійної дитини (Філіппова Г., 1999, с. 28). Дослідження проблематики прийняття та усвідомлення жінкою ролі матері є особливо актуальним, оскільки це дає змогу виокремити чинники та сенситивні періоди, що можуть значно впливати на розвиток материнства.

**Метою статті** є аналіз сучасних напрямів дослідження материнства у психології та характеристика основних аспектів, що впливають на формування та розвиток материнства.

**Проблема материнства в психології.** *Материнство* вивчають як складне явище, що є результатом взаємодії багатьох факторів: генетичних, біологічних, впливу родинного та соціального середовища. Материнство – це унікальний психологічний феномен, що має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. В кожній культурі є цілий інститут материнства, що включає в себе різноманітні способи виховання жінки як матері. Ці способи розраховані на те, що частину своїх функцій мати буде усвідомлювати, а частину – ні. В суспільній свідомості також не всі функції матері усвідомлюються, частина їх представлена у вигляді традицій, звичаїв, прикмет, забобонів тощо, проте все це разом характеризує конкретно – культурний шлях до моделі материнства, який є інструментом, що створений природою та суспільством для повноцінного виховання дитини як представника свого роду та своєї культури.

Інтерес до материнства в психології виник в руслі двох напрямів: при вивченні ролі матері в формуванні ранніх особистісних структур (психоаналіз та інші напрями психології

особистості : З. Фрейд, К. Хорні, Е. Еріксон, Дж. Боулбі та ін.) і в практичних дослідженнях, пов'язаних з порушенням психічного розвитку дитини (дитяча психіатрія, соціальна дезадаптація, психологічні проблеми дітей та підлітків: А. Фрейд, М. Кляйн, Д. Віннікотт, М. Маллер та ін.). У вітчизняній психології велику увагу приділяли вивченню материнського відношення, материнської (батьківської) позиції та дитячо-батьківської взаємодії (Е. Ейдеміллер, В. Гарбузов, А. Варга, А. Співаковська та ін.). Поведінка матері розглядається як джерело розвитку дитини – як суб'єкта пізнавальної активності, спілкування, самоусвідомлення (М. Лісіна, Н. Авдєєва, О. Смирнова, В. Перегуда). Дитина та матір розглядаються як складові єдиної динамічної системи, де вони набувають статус «матері» і «дитини», та взаємно розвиваються як елементи даної системи (Шнейдер Л., 2008, с. 433).

Глибокий аналіз літератури з проблем материнства представлений в роботах Г. Філіппової, де вона виокремлює культурно-історичний, біологічний, фізіологічний, психофізіологічний і психологічний аспекти вивчення даної проблеми (Філіппова Г., 2002, с. 34-37). Крізь призму культурно-історичного аспекту інститут материнства розглядається як історично обумовлений, видозмінений під впливом епохи (ці дослідження проаналізовано в роботах І. Кона, М. Мід, Е. Еріксона та ін.) (Шнейдер Л., 2008, с. 432). Біологічний напрям вивчення материнства, запропонований дослідницею, об'єднує дослідження, в яких матір і забезпечені нею умови розглядаються як організація фізіологічного та стимульованого середовища для розвитку дитини. Велике значення приділяється еволюційним аспектам формування фізіологічних, мотиваційних та поведінкових механізмів материнства. Спектр фізіологічних та психофізіологічних аспектів материнства досить широкий і направлений на вивчення механізмів статевого дозрівання і забезпечення вагітності та народження дитини. Для

даного напрямку характерним є вивчення зв'язку між гормональним фоном та емоційними станами, їх роль в розвитку материнства, забезпеченні емоційних особливостей материнсько-дитячих стосунків. Вважається, що гормональний фон створює умови для сприйнятливості до ситуації взаємодії з дитиною, однак конкретна інтерпретація мінливості психоемоційних станів під час вагітності та в ранньому материнстві залежить від особистісних особливостей матері, сенсу вагітності для неї, соціальної та сімейної ситуації (Філіпова Г., 1999, с. 18-28). Значний вплив на формування материнської поведінки має динаміка емоційних станів під час вагітності (тривожність, стресостійкість, роздратованість, депресивність, їх загострення в першій та другий триместр; стабілізація емоційного стану в другому триместрі та динаміка сексуальності) (Філіпова Г., 1999, с. 20). Психофізіологічними аспектами материнства є розгляд позиції матері з точки зору організації її фізіологічного і стимульного середовища для розвитку дитини. Розвиток материнства і динаміка стану вагітності вивчаються виходячи із формування фізіологічної «домінанти материнства». Успішність виношування вагітності та народження дитини пов'язують із психофізіологічними особливостями емоційної сфери жінки і її особистісними характеристиками. У феноменологічному напрямку виділяються й описуються функції матері, особливості її поведінки, переживань і установок. У дослідженнях, пов'язаних із вивченням успішності адаптації жінки до материнства, враховуються різноманітні чинники: особистісні особливості, історія життя, адаптація до подружнього життя, досвід взаємодії із власною матір'ю, особливості сімейної моделі материнства, можливості взаємодії із немовлятами і поява інтересу до них у дитинстві (Мещерякова С., 2000, с. 25).

Г. Філіпова розглядає материнство не лише як умову для розвитку дитини, але й як особливу материнську потребно-мотиваційну сферу психології жінки, що формується впродовж життя (Філіпова Г., 2002, с. 22). Також існують підходи, за якими материнство – це унікальна ситуація розвитку самосвідомості жінки, яка стає етапом переосмислення батьківських позицій власного дитячого досвіду, періодом інтеграції батьківського образу та дитини (Віннікот Д., 1998, с. 16-20).

В сучасній психології особистості і психотерапії материнство вивчається в аспекті задоволеності жінки своєю материнською роллю як стадія особистісної і статевої ідентифікації (К. Вітакер, Ф. Хорварт, В. Міллер та ін.). Зріла материнська ідентичність – це особлива позиція щодо себе та своєї дитини, яка має когнітивний, емоційно-смысловий та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент виявляється у наявності в матері необхідних знань про дитину, вони проявляються не лише зовні, але й на інтуїтивному

рівні – вміння визначати потреби дитини, розуміти сигнали, які вона подає ще на пренатальній стадії. Емоційно-смысловий компонент виражається у повному прийнятті матір'ю дитини як самостійної цінності: дитина не стає для матері засобом самореалізації чи втримання партнера (Мещерякова С., 2000, с. 18). Поведінковий компонент характеризується компетентною взаємодією матері з дитиною, адекватною до потреб дитини, здатною до відповідального вибору.

Якщо узагальнити всі основні напрями дослідження, то можна виявити, що материнство як психологічний феномен розглядається з двох основних позицій: материнство як забезпечення умов для розвитку дитини та материнство як частина особистісної сфери жінки.

В науковому світі багато полеміки існує навколо проблеми «материнського інстинкту». Одні науковці стверджують, що материнська прив'язаність підпорядковується виключно вродженим механізмам, які об'єднують людський рід з тваринним (Дж. Боулбі, К. Лоренц, Е. Панов та ін.). Властивість матері емоційно переживати стимуляцію від дитини, виражати свої емоції у взаємодії з дитиною розглядається як її природна особливість. Такої точки дотримується Д. Віннікот, який описує стан матері після пологів як особливий, що дозволяє їй безпосередньо переживати стан народженої дитини (Віннікот Д., 1998, с. 16-20).

Роботи М. Мід показали, що материнська турбота і прив'язаність до дитини настільки глибоко в реальних біологічних умовах запліднення, виношування дитини, пологів та годування, що тільки складні соціальні установки здатні повністю приглушити їх. Лише в ситуаціях якщо жінка не має сформованого адекватного відчуття власної статевої ідентичності, якщо пологи проходили під загальним наркозом, а вигодовування дитини замінене штучними педіатричними рецептами, то в таких умовах виявляється значне порушення материнських почуттів. Кросскультурні дослідження показали, що в тих випадках коли народження дитини суперечить соціальним очікуванням (позашлюбна вагітність, загроза статевого або соціальному статусу жінки), жінки можуть іти на все аби не народжувати дітей, або позбавлятися їх різними способами. Дослідження різних культурних варіантів материнства в сучасному суспільстві також свідчить про вплив вже існуючих моделей сім'ї, дитинства та цінностей, прийнятних для даної культури, на материнську поведінку і переживання жінки (Мід М., 1989, с. 3).

Іншу позицію займає Е. Бадінтер, яка прослідкувала історію материнських установок протягом чотирьох століть і прийшла до висновку, поняття «материнський інстинкт» являється міфом. Дослідниця не знайшла жодної загальної та необхідної тенденції поведінки матері, а навпроти – надмірну мінливість її почуттів, в залежності від її

культури та амбіцій (Шнейдер Л., 2008, с. 435). Материнська любов – це поняття, яке наповнюється в різні періоди історії різним змістом. Жінка стає кращою чи гіршою матір'ю в залежності від того, цінується чи знецінюється в суспільстві материнство. Можливість кардинального порушення материнства свідчить про те, що інстинкт не відіграє вирішальної ролі в поведінці матері. Акцент на інстинкт відводить увагу від проблеми власної активності жінки в рішенні стати матір'ю чи відмовитися від материнства. Материнство це одна із соціальних жіночих ролей, тому, навіть якщо потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі, то суспільні норми і цінності відіграють вирішальний вплив на прояв материнського відношення.

Всі дослідження батьківського, зокрема материнського, відношення до дитини говорять, про те, що емоційне відношення матері, форми його проявів, способи надання підтримки сильно відрізняються у різних матерів. Все це дозволяє зробити припущення, що материнство не є повністю вродженим механізмом. Акцент на материнському інстинкті як на найбільш значимій складовій психологічної готовності до материнства викликає сумніви. Інстинктивна поведінка – чітко закріплені в наслідуванні поведінкові форми. Можливість кардинального порушення материнства свідчить про те, що інстинкт не відіграє

вирішальної ролі в поведінці матері. Акцент на інстинкт відводить увагу від проблеми власної активності жінки в рішенні стати матір'ю або відмовитися від материнства. При такому підході зберігається пасивність особистості, а її вибір стає результатом зіткнення різних сил, залишаючись не пов'язаними з активністю самої особистості. Материнство – це одна із соціальних жіночих ролей, тому навіть якщо потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі, суспільні норми і цінності мають вирішальний вплив на прояв материнського відношення.

**Висновки.** Материнство – складний феномен, який має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. Материнство не забезпечується повністю вродженими механізмами, воно містить у собі біологічне прагнення до материнства, що перетворене інтеріоризованими соціальними нормами. На сучасному етапі материнство аналізується з точки зору особистісного розвитку жінки, психологічних і фізіологічних особливостей різних періодів репродуктивного циклу. Материнство визначає унікальну ситуацію розвитку самосвідомості жінки, яка стає етапом переосмислення батьківської позиції з власного дитячого досвіду, періодом інтеграції образу матері і дитини.

#### Література

1. **Авдеева Н.** Привязанность ребенка к матери и образ себя в раннем детстве // Вопросы психологии, 1997. – № 4. – С. 3-12.
2. **Анисимова К.** Психологические особенности отношения к будущему ребенку у женщин во время беременности. // ВВ: Психология и психотехника. – 2014. – № 1. – С. 1-24, DOI: 10.7256/2306-0425.2014.1.11689.
3. **Брутман В., Радионова М.** Формирование привязанности матери к ребенку в период беременности // Вопросы психологии, 1997. – № 6. – С. 38-47.
4. **Винникот Д.** Маленькие дети и их матери. – М., 1998.
5. **Мид М.** Культура и мир детства. – М., 1989.
6. **Мещерякова С.** Психологическая готовность к материнству // Вопросы психологии, 2000. – №5. – С. 18-27.
7. **Овчарова Р.** Психологическое сопровождения родительства. М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003.
8. **Проскурняк О.** Чинники та етапи становлення материнства // Практична психологія та соціальна робота, 2007. – №3. – С. 13-16.
9. **Филитова Г.** Психология материнства: Учебное пособие. М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002.
10. **Филитова Г.** Материнство: сравнительно-психологический подход // Психологический журнал, 1999. – №5. – С. 81-88.
11. **Шнейдер Л.** Психология семейных отношений. Курс лекций. М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000.
12. **Шнейдер Л.** Семейная психология: Учебное пособие для вузов. – Изд.4-е. – М.: Академический Проект; Трикста, 2008. – 736 с.

#### Нероба М. В. МАТЕРИНСТВО КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

*Представлено понимание материнства как психологического феномена. Выделено два основных направления исследования проблемы материнства в психологии: материнство как обеспечение условий для развития ребенка и материнство как часть личностной сферы женщины. В рамках первого направления выделены культурно-исторические, биологические, психологические аспекты изучения материнства. В рамках второго направления – рассмотрение материнства как стадии половозрастной идентификации. Обращено внимание на ролевой компонент принятия женщиной своего материнства.*

**Ключевые слова:** аспекты изучения материнства; материнство как обеспечение условий для развития ребенка; материнство как часть личностной сферы женщины; материнство; проблема изучения материнства.

#### Neroba M. MOTHERHOOD AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

*In the article analyzes the motherhood as a psychological phenomenon. In the article the understanding of motherhood as a psychological phenomenon was presented. It is a result of the interaction of many factors: genetic, biological, influence of family and social environments. It is an unique situation for evolution of woman's identity which become a step of rethinking her own parental position through her childhood experience, which become a period of integration parent's and child's image. The article analyzes modern directions of motherhood's research in psychology and highlights main aspects which have influence on the formation and evolution of motherhood. The main content of scientific views with regard to the existence of the maternal instinct was generalized and attention was paid to maternal identity as a special item for herself and her child which have cognitive, emotional, behavioral and semantic components.*

*Two main directions of problem of motherhood's research in psychology were highlighted: motherhood as providing conditions for child's development and maternity as part of the personal sphere of women.*

*The cultural, historical, biological, psychological aspects of motherhood's research were highlighted in the first direction. Consideration of motherhood as a stage of age-sex identification was highlighted in the second direction.*

*Attention was paid to role component of acceptance the motherhood by the woman.*

**Keywords:** aspects of motherhood's research; motherhood as part of the personal sphere of women; motherhood as providing conditions for child's development; motherhood; problem of motherhood's research.

#### Рецензенти

Пріснякова Л. М. – д. психол. н., проф.  
Петрунько О. В. – д. психол. н., ст. наук. співроб.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2015

Прийнято до друку 28.05.2015

УДК: 316.62

Г. Д. Ляльчук  
ORCIDid0000-0002-9451-4517

## БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ СТОСУНКИ ТА ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ В СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

*Представленоаналіз батьківсько-дитячих стосунків в сім'ях трудових мігрантів та шляхи їх відновлення після повернення батьків з заробітків. Аналіз підходів до здійснення психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів дає можливість зробити висновок про те, що науковці сьогодення здебільшого спрямовують свою увагу на психологічну допомогу дітям з сімей трудових мігрантів, розроблено посібники, науково-методичні рекомендації з питань соціально-педагогічної та психологічної роботи дітьми трудових мігрантів. Проте, особливої психологічної та реабілітаційної допомоги потребує сім'я трудових мігрантів після повернення батьків з заробітків, що і стало передумовою для створення нами корекційно-розвивальної програми по наданню психологічної допомоги дітям трудових мігрантів та їх батькам після повернення з заробітків.*

**Ключові слова:** батьківсько-дитячі стосунки; діти трудових мігрантів; корекційно-розвивальна програма; сім'я трудових мігрантів; тренінг; трудова міграція.

**Вступ.** Розглядаючи особливості родинних зв'язків та батьківсько-дитячих стосунків усім'ях трудових мігрантів, варто зазначити, що від'їзд жінок за кордон на заробітки має серйозні соціально-культурні наслідки як для них самих, так і для їхній родин. Виїжджаючи заради дітей, їх майбутнього мігрантки нерідко змушені миритися з тим, що в їхніх дітей складаються більш дружні та довірливі відносини з чужими людьми, з тими особами, на яких вони в свій час зали-

шили дітей. Нерідко діти вважають, що батьки від них відмовилися, зрадили їх і тому відмовляються підтримувати з ними родинні стосунки. Часто в жінок з досвідом трудової міграції розвивається почуття провини за те, що вони не справляються зі своїми материнськими обов'язками, після повернення додому вони стикаються з відчуженням та непорозумінням. За час відсутності з ними відбулися особистісні зміни під впливом культурного й соціального середовища країни перебуван-